

EESTI TÄNAVANIMEDE KUJUNEMISEST¹

PEETER PÄLL

Annotatsioon. Artikkel annab ülevaate Eesti tänavanimede kujunemisest, alustades nende varasemast mitmekeelsest taustast (eesti, ladina, alam- ja ülemsaksa, rootsi, poola, vene). Vanimad Tallinna tänavanimede ülestähendused pärinevad XIV sajandist, teistest on nimesid teada XVI sajandist alates. XX sajandi alguseks kujunes Eestis kolmekeelne tänavanimistu, omapäraga torkas silma Tallinn. 1930. aastateks muutus tänavanimistu ainult eestikeelseks ja seda ei suutnud muuta ka hilisemad võõrvõimud. Keskaegsete linnade tänavanimistus võib märgata kirjeldavate nimede ülekaalu, kavakindlamalt hakkasid linnad tänavanimedega tegelema XIX sajandi lõpust alates. Sellest ajast on pärit ka nimede sarjaviisiline panemine. XX sajandil on tänavanimistut mõjutanud ideoloogia: algul Vene tsaaririigi, siis Eesti Vabariigi ja seejärel Nõukogude Liidu ideaalid. 1980. aastate lõpus ennistati suur osa vahepeal muudetud ajaloolisi tänavanimisid.

Võtmesõnad: onomastika, tänavanimed, nimekorraldus, mitmekeelsus

Sissejuhatuseks

Eesti tänavanimedegi ajalugu ulatub sageli sajandite taha, nii nagu meie muudel kohanimedel. Eriti Tallinna nimed on ka hästi dokumenteeritud (vt nt Arbusow 1888, Nottbeck 1884, 1890 ja 1892), sest avaldatud on omaaegseid pärusraamatuid, kodanike-, arve- ja turberaamatuid. Vanimad kirjanekud Tallinnast ulatuvad XIV sajandisse, teistest Eesti linnadest on andmeid põhiliselt XVI sajandist alates.

Tänavanimisid on uuritud seni võrdlemisi vähe, ainsa eestikeelse täiemõõdulise raamatuna saab mainida Aleksander Kivi „Tallinna tänavaid” (1972), omaette on ilmunud ka isikunimeliste tänavanimede ülevaateid (Kivi 1977, Raendi 1987), samuti artikleid Keeles ja Kirjanduses (Kivi 1964). Tartu tänavanimisid käsitleb kõige põhjalikumalt Niina Raid ülevaates „Tartu tänavad aastani 1940” (1999), Rakvere tänav- jm nimesid Odette Kirss (2003: 73–77, 2004: 31–59). Muude linnade kohta on ilmunud

¹ Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teema SF0050037s10 raames.

peamiselt ajalehekirjutisi, eriti 1980. aastate lõpus, kui päevakorral oli tänavanimede ennistamine.² Varasematest saksakeelsetest uurijatest tuleks mainida Eugen Nottbecki (1884), kes annab Tallinna kinnistuid käsitledes ülevaate ka tänavanimede arengust, ja Th. Pfeili (1903), kes kirjeldab Tartu tänavanimesid XIX sajandi keskpaigast.

Järgnevas ülevaates on tänavanimenäited pärit mainitud allikatest, ent ka omaaegsetelt linnaplaanidelt, tänavate nimestikest, ajakirjandusest jm. Allikaviiteid igakord ei anta, nende täpsed andmed leiab Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasist (KNAB, <http://www.eki.ee/knab/knab.htm>).

Varasem mitmekeelsus tänavanimedes

Eesti linnade elanikkond on läbi aegade olnud rahvuseliselt kirju, erikeelsed on olnud ka linna haldavad võimud, seepärast pole ime, et tänavanimesid on peale eesti keele fikseeritud ka ladina, alam- ja ülemsaksa, rootsi, poola ja vene keeles. Varasemad tänavanimed Tallinnas XIV–XV saj on kirja pandud kas ladina või alamsaksa keeles, viimased täpsustusega *vulgariter*, s.o rahvakeeles: 1313 *forum* ‘turg’ (Suurturg,³ praegune Raekoja plats), 1337 *Zantberg* ‘liivamägi’ (hilisem Brookusmägi, praegune Olevimägi), 1361 *susterstrate* (Nunne tänav), *sub monte* ‘mäealune’ (praegu Rataskaevu tänav), 1362 *smedestrade* ‘sepa tänav’ (Harju tänav), *leymstrate* ‘savi tänav’ (Viru tänav), 1365 *Kariestrade* ([Suur-]Karja tänav), 1371 *parvus mons* ‘väikemägi’ (Lühike jalg), 1374 *schostrate* (Kinga tänav), 1389 *kremerstrate* ‘vürtspoodniku tänav’ (praegu Kullassepa tänav), 1396 *lütteke schroderstrate* ‘väike rätsepa tänav’ (praegu Apteegi tänav). Tartu vanim tänavanimistu (1582) on fikseeritud saksa-, ladina- ja poolakeelsena, nt *Grosse Gildestraße ~ in platea Companiæ maioris ~ ulicza wielkiej gieldy* (Gildi tänav), *Breite(n) Strasse ~ ad plateam latam ~ Ruthenicam ~ ulicza Szyroka* (Lai tänav), *S. Johannisstrasse ~ ulicza swiętego Jana* (Jaani tänav, praegu Ülikooli tänav), *Mönchstrasse ~ platea Monachorum*

² Ülevaate ajalehekirjutistest annab „Eesti onomastika bibliograafia” (<http://www.eki.ee/nimeselts/bib/>), mis sisaldab allteemade loetelus Haapsalu, Kuressaare, Pärnu, Rakvere, Tallinna, Tartu ja Viljandi kohanime temaatilist väljavõtet.

³ Nime järel antakse ülakomade vahel väiketähtedega ennisvormitõlge (sõnasõnaline tõlge) ja seejärel suure tähega omaaegne eesti vaste (need ei pruukinud kokku langetada, nt *Морская улица* vastas Haapsalus Mere tänavale, Tallinnas Pikale tänavale). Ennisvormitõlget ei anta, kui see langeb sisuliselt kokku eesti vastega.

~ *ulicza Mniska* (Munga tänav). Pärnust on 1543 mainitud *Lange oder Karry-str.* (Pikk tänav, ilmselt nimetatud ka Karja tänavaks), *Beck-strate* (Põhja tänav), *Kompenye o. des hilligen geistes str.* (Pühavaimu tänav).

Eestikeelsed tänavanimed olid tõenäoliselt rööpselt kasutusel algusest peale, sest eestlased moodustasid linnarahvastikust juba keskajal 40–50%, XVI saj oli eestlasi Tallinnas hinnanguliselt 55% (Kuddo, Laas 2002: 253). Eestlaste põlisust linnades näitab mh Karja tänav nimi, mis oli eesti keelest ülevõetuna (*Kariestrate*, *Karristraße* jms) kasutusel nii Tallinnas kui ka Haapsalus, Narvas ja Pärnus. Vanima eestikeelse tänavanimede loetelu leiab Anton Thor Helle eesti keele grammatika lisast (1732): *Lai ulits, pitk ulits, prooks mäggi* (Brookusmägi), *wenne ulits, munkahoow, hilligööst ulits* (< sks *Heiligengeiststraße*, hiljem mugandatult ka *Heliste uulits* = Pühavaimu tänav), *apteekri ulits, suur turro, wirro ulits, sauna ulits, karja ulits, lutso ulits* (praegu Vana-Posti tänav), *harjo ulits, niggola ulits, tunkle ulits* (Dunkri tänav), *rattiska ulits* (Rataskaevu tänav), *sai kang, nunna-wärrawa ulits, pitkjalg, lühhiike jalg, prügulits* (praegu Kivisilla tänav). Nagu loetelust näha, on enamik tänavanimesid meie päevini säilinud, eriti vanad tunduvad olevat muistsetele maakonnanimedele viitavad Viru ja Harju tänav,⁴ millel olid saksa keeles pealegi muu algupärased nimed.

Muude linnade kohta võib eestikeelseid tänavanimesid leida XIX sajandi II poole ajalehtedes ja kalendrilisades. Olgu siinkohal valik Tartu tänavanimesid 1865. a Eesti Postimehes: *Aleksandre-ulits, Erne-ulits, Kallaturro* (asus Ülejõel Emajõe ääres), *Kauba-ulits* (osa praegusest Ülikooli tänavast), *Kiwwi-ulits, Ria-ulits, Porri-ulits* (praegu Turu tänav), *Tähkwerre-ulits, Wanna-ulits*.

Kolmekeelsed nimed

Tänavanimed muudeti ametlikuks XIX sajandi jooksul, sh Tallinnas 1872. a (Kivi 1972: 19), Tartus 1814. ja 1875. a (Raid 1999: 25, 36). Ühtlasi kujundati välja kolmekeelne tänavanimistu: vene-, saksa- ja eestikeelne. Neist ametlik staatus oli venestuse kõrgajal XIX saj lõpul üksnes venekeelsetel nimedel, ent ka saksa- ja eestikeelseid nimesid võis ajuti siltidel näha. Eestikeelsed nimed olid neist kõige madalama staatusega, ametlikeks said nad alles 1918. a, Eesti iseseisvudes.

⁴ Harju tänav nime vanusele juhib tähelepanu Lennart Meri „Hõbevalges” (1976: 391).

Tänavanimede kolmekeelsust kujundati sageli teadlikult, kuid osalt tugines see ka vastavas keeles olnud pikemale traditsioonile, eriti Tallinnas.

Erikeelsete nimede valdav osa oli omavahel tõlkesuhtes, nt *Kuninga tänav*⁵ – *Königsstraße* – *Королевская улица* Tallinnas või *Jaani tänav* – *Johannisstraße* – *Ивановская улица* Tartus. Tõlkimisel esines vahel kõikuvust, nii tõlgiti Tartu *Weidenstraße* kaht moodi, praeguse Paju tänava (*Ивовая улица*) kõrval võis näha tõlget Karja tänav (*Выгонная улица*). Tõlkimisel võis ette tulla ka moonutusi, nii võeti saksa *Küterstraße* (< alamsaksa *kuter* ‘lihunik, vorstimeister’, Kүүтри tänav) tõlkimisel vene keelde aluseks hoopis saksa *Küfer* ‘püttsepp’ ja saadi tõlkeks *Бочарная улица*. Tallinnas oli Ahju tänava algseks nimeks saksa keeles *Töpfergasse* ‘pottsepa tänav’, ent tõlkimisel vene keelde sai sellest *Печная улица*, millest kujunesid eestikeelne *Ahju tänav* ja omakorda saksakeelne *Ofenstraße*. A. Kivi (1972: 132–133) kirjeldab, kuidas Tallinna raad tõlkis 1872. a vene keelde Vaimu tänava saksakeelset nime *Spukstraße*: algselt väljapakutud *Шуковская улица* kubernerile ei meeldinud ja ta parandas selle *Нечистая улица*’ks (*нечистый* ‘paharet, saatan’). Kuivõrd aga viimasel oli ka kõrvaltähendus ‘must, roojane tänav’, siis lepitigi lõpuks tõlkega *Страшная улица* ‘hirmus tänav’ (tänavanime teket seletatakse nurgapealses majas sageli nähtud kummitusega).

Küllalt sageli laenati nimi teise keelde foneetiliselst, st võeti üle häälikkuju ja mugandati seda oma keelega. Nii on Kүүтри tänav saanud saksa nimest *Küterstraße*, omaaegne vene *Дачная улица* võeti eesti keelde kujul *Datschi uulits* (praegu Johann Köleri tänav Tallinnas) jne. Eriti tüüpiline oli sedalaadi mugandamine isiku- või kohanimelise päritoluga tänavanimedes, nt *Riisenkampfi tn* (< sks *Riesenkampfstraße*, praegu Jüri Vilmsi tänav), *Vittenhofi tn* (sks *Wittenhofsche Straße* suvemõisa järgi, praegu Endla tänav), *Mundi tn* (< *Mundtenstraße*, 1954. a muudeti Mündi tänavaks).

Tallinnas oli aga XIX sajandi lõpuks igas keeles välja kujunenud küllaltki pikk nimetraditsioon, mistõttu seal esines tänavanimedid, mis ei olnud omavahel ei tõlke- ega laenusuhtes, vahel olid lausa eksitavad. Et keeli oli kolm, siis saab tuua näiteid selle kohta, kuidas nimed võisid kahes keeles omavahel olla tõlkesuhtes, ent kolmandas keeles hoopis muud päritolu: vrd *Viru tänav* (maakonnanime järgi) – *Lehmstraße* –

⁵ Lihtsuse mõttes on siin kasutatud tänapäevast liigisõna *tänav* varasema *uulitsa* asemel. Vt ka Päll 2006.

Глиняная улица (kaks viimast 'savi tänav'); *Pikk tänav* – *Langstraße* 'id.' – *Морская улица* 'mere tänav' (venekeelne nimi Rannavärava järgi, mis oli vene keeles *Морские ворота*); *Mere puiestee* – *Морской бульвар* 'id.' – *Strandporten-Promenade* 'rannavärava promenaad'. Ühel tänaval oli igas keeles erilähtene nimi: *Harju tänav* (maakonnanime järgi) – *Schmiedestraße* 'sepa tänav' – *Новая улица* 'uus tänav'. Venekeelne nimi tulenes jällegi värava nimest (Harju väravat nimetati vene keeles *Новые ворота*, kuivõrd see oli pikka aega suletud ja avati alles 1767. a). Et vene keeles viitas „uus tänav” Harju tänavale, siis ei saanud seda nime kasutada teisel asuva Uue tänava (saksa *Neustraße*) kohta ja selle nimeks pandi *Земляная улица* 'mulla tänav'. Niisamuti oli eksitav venekeelne *Никольская улица*, mis ei viidanud mitte Niguliste tänavale, vaid Vene tänavale seal asuva õigeusukiriku nimipühaku järgi. Niguliste tänava venekeelseks nimeks oli hoopis *Липовая улица* 'pärna tänav', mis omakorda kippus sassi minema Kalamajas asunud Niine tänava nimega (samuti *Липовая улица*) ja seetõttu lisati viimasele vahel täiend *форштадтская* 'eeslinna'.

Teistest Eesti linnadest ei ole eriti teada sedavõrd eriilmelisi nimesid. Tartus on siiski XIX sajandi II poole eestikeelses ajakirjanduses esinenud Koolitare uulitsa nimi (1865 *Kolitarre-uulits*), millele ei leia vasteid tollaste ametlike saksa- ega venekeelsete nimede hulgast. See on praegune Raatuse tänav (mille nime ka tollal rööpselt kasutati). Koolitare nime sai ta hernhuutlaste palvemaja järgi; tänaval oli saksa keeles rööpnimi *Bethausstraße* 'palvemaja tänav' (Pfeil 1903: 7).

Tänavanimede mitmekeelsus säilis osaliselt veel 1920. aastatel. Nii näiteks ilmus 1926. a „Nõmme juht / Führer durch Nõmme / Справочник-путеводитель по Немме”, milles oli kolmekeelsena antud kogu tänavanimistu, k.a uued äsja pandud nimed (sh niisugused nimed nagu *Homniku tänav* – *Morgenstraße* – *Утренняя улица*, *Õie tänav* – *Blumenstraße* – *Цветочная улица*, *Õitse tänav* – *Blütenstraße* – *Цветущая улица*). Praktikas aga taandusid muukeelsed nimed üsna ruttu ja kuigi riigivõim aitas 1930. aastatel sellele hoogsalt ise kaasa, oli 1940. aastaks ilmselt ka loomulikult teel välja kujunenud täielikult ja üksnes eestikeelne nimistu.

Nimede eestikeelsust ei suutnud enam väärata ka järgnenud Nõukogude ega Saksa võim. Kuigi 1942. a ilmunud „Ein Führer für deutsche Soldaten durch Reval mit Stadtplan” ilmutas küll eesti- ja saksakeelse tänavanimistu (*Laeva tänav* – *Schiffstraße*, *Hariduse tänav* – *Bildungsstraße* jne), oli sealgi vahel nimetuum jäetud tõlkimata (*Ao tänav* – *Aostraße*).

Praktikas oligi tollastes saksakeelsetes väljaannetes tavaline jätta nime-
tuum samaks: *Harju tänav – Harju-Straße* (mitte enam traditsiooniline
Schmiedestraße), *Pikk tänav – Pikk-Straße* (mitte *Langstraße*) jne.

Sama nimede ükskeelsus kehtis ka Nõukogude ajal: tõlgiti üksnes
liigisõna, nimetuum jäeti aga tõlkimata ja kirjutati üksnes vene tähestikku
ringi (*Raua tänav – улица Рауа*, *Mere puistee – бульвар Мере*, *Väike-
Karja tänav – улица Вяйке-Карья*).

Tänavanimede päritolu ja sisulised motiivid

Eesti keskaegsete linnade tänavanimistu on küllaltki ühesugune, kajastades
ilmselt sama nimekooslust, mis esines Põhja-Saksamaa linnades (Raid
1999: 23). *Rüütli tänav* on nii Tallinnas kui ka Tartus, Haapsalus, Narvas,
Paides ja Pärnus, *Kuninga tänav* on Tallinnas ja Pärnus, *Munga tänav* on
Pärnus, Tallinnas, Tartus ja Viljandis. Muud tüüpilised nimed on *Kauba*,
Kiriku, *Kooli*, *Lai*, *Lossi*, *Pikk*.

Tänavanimede lähteks olid kas tänava kuju või asukoht (*Kõver*, *Lai*,
Pikk), elukutsete või inimrühmade nimetused (*Munga*, *Sepa*), tähtsamate
hoonete või paikade nimetused (*Aia*, *Kooli*, *Raekoja*, *Sauna*, *Turu*), ent
ka majaomanike või maavaldajate nimed (*Erbe*, *Gonsiori*, *Mundi*). Nimi
võidi anda ka kaugema paiga järgi, kuhu tee suundus (*Harju*, *Narva*
maantee, *Viru*).

Komme anda sarjanimesid, st sarnase teemaga nimesid, pärineb
hiljemalt XIX ja XX sajandi vahetusest, sest juba siis nimetati Tallinnas
Maarjamäel tänavaid puude järgi: *Saare* (1882), *Kase* (1900), *Lepa* (1900),
Tamme (1900). Umbes samal ajal tekkis metallinimeliste tänavate kant:
Raua, *Tina* ja *Vase*. Temaatilist ühtsust võib märgata ka Tartu Supilinna
tänavanimedes (*Herne*, *Kartuli*, *Meloni*, *Oa*), mida on mainitud juba
1860. a. Tartus Karlovas pani mõisnik oma tänavatele XX sajandi alguses
küllaltki abstraktseid mažoorseid nimesid, milles samuti võib näha tea-
tavat kokkukõla: *Богатая улица* (Rikas tn, praegu kadunud), *Веселый*
переулок (Rõõmu tn), *Весенняя улица* (Kevade tn, praegu A. Kitzbergi tn),
Дружественная улица (Sõbra tn), *Надеждинская улица* (Lootuse tn),
Свободная улица (Vaba tn), *Счастливая улица* (Õnne tn).

Sarjaviisilist nimetamist laiendati eriti 1920. ja 1930. aastatel uute
piirkondade hoonestamisel (Tallinnas Lillekülas, Tartus Tammelinnas ja
Tähtveres jm) ja see on tänapäevalgi kasutusel.

Kui traditsioonilises nimistus esines isikunimesid tänavanimedes üksnes kohaseose alusel (st isikul oli kas maja või maavaldus sellel tänaval või oli seal näiteks temanimeline asutus), siis pühendusnimenäiteid hakati neid kasutama XIX sajandil. A. Kivi (1972: 18) peab esimeseks selliseks Tallinnas 1887. a nimetatud *Vladimiri tänavat* (praegune C. R. Jakobsoni tänav), mis sai oma nime suurvürst Vladimir Aleksandrovitši auks, kes 1886. a käis Tallinnas. Oletatavasti on ka 1814. a Tartus nimetatud *Aleksandri tänav* sisuliselt pühendusnimi.

Nimed ja ideoloogia

Tänavanimede kujunemisse hakkas XIX sajandi lõpus linnavõim ja kaudselt ka riigivõim üha enam ideoloogiliselt sekkuma, sest nimedes hakati nägema ka sümboolset tähendust. Tallinnas tekkis 1905. a *Troonipärija puistee* (praegu Põhja puistee), Heinaturg nimetati 1910. a *Peetri platsiks* (praegu Vabaduse väljak) ja 1916. a plaanilt võib leida terve hulga kavandatud tänavaid, mis oletatavasti nimetatud tsaari perekonnaliikmete järgi: *Анненская, Екатеринская, Константиновская, Марийнская, Павловская*. Haapsalus nimetati Rüütli tänav *Peeter Suure tänavaks*, Rakveres sai *Peeter Esimese tänavaks* hilisem Karja tänav. Romanovite dünastia 300. aastapäeva puhul 1913. a tekkis Tallinna *Romanovi prospekt* (praegu F. R. Kreutzwaldi tänav), Kuressaares sai Uus-Roomassaare tänav ja Rakveres Laada tänav *Romanovi tänavaks*.

Eesti Vabariigis kehtestati eesti keel riigikeeleks ja ühtlasi said ametlikuks eestikeelsed tänavanimed. Nende korrastamine käis mitmes järgus, lõppedes põhiliselt 1925. aastaks. Asendati vene ja saksa isikunimedest saadud nimesid (Tallinnas *Arehna* > *Imanta*, *Balesna* > *Lembitu*, *Nürnbergi* > *Loode*, *Medvedi* > *Karu*), samuti võõrsõnalisi või halvustavaks peetud nimesid (Tallinnas *Instituudi* > *Koidula*, *Datschi* > *Johann Köleri*; Pärnus *Roti* > *Aru*, Viljandis *Sea* > *Väiketuru*) ning kohendati keelelist kuju (Tallinnas *Raatus* > *Raekoja*, Tartus *Kalamehe* > *Kaluri*, *Aurulaeva* > *Auriku*, *Ladumise* > *Lao*, Pärnus *Plaastri e Prügitamise (Pflasterstr.)* > *Sillutuse*. Tänavanimedesse toodi uue aja ideaale (*Vabaduse tn*) ning tänavatele anti Eesti riigimeeste ja haritlaste nimesid (nt *Jüri Vilmsi*, *Karl August Hermann*, *Friedrich Kuhlbar*, *Ado Reinvaldi tn* Tallinnas).

Pühendusnimedega jääd siiski tagasihoidlikuks, põhiliselt leidsid jäädvustamist ärkamisaja kirjanikud ja kultuuritegelased (Friedrich Robert

Faehlmann, Jakob Hurt, Lydia Koidula, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Peeter Põld), harvemini Vabadussõja kangelased (*Julius Kuperjanovi tänav* Tartus ja *Valgas*, *kindral Põdra tänav* Tartus, *kapten Anton Irve tänav* Viljandis) ja poliitikud (Jaan Poska, Jüri Vilms). 1930. aastate lõpus jõuti siiski ka veel elavate isikute jäädvustamiseni: Viljandisse tekkis *kindral Laidoneri plats* (Laidoneri tänav oli veel Paldiskis, Pärnus ja Tõrvas) ning Tallinnas nimetati 24. mail 1939 Kentmanni tänav *Konstantin Pätsi tänavaks* (Pätsi tänav oli ka Põltsamaal, Pärnus ja Tõrvas). (Kentmanni tänav jõudis seetõttu hiljem kanda muidki pühendusnimesid: väidetavalt oli ta Saksa võimu lõpus 1944. a Hermann Göringi tänav, Nõukogude ajal aga oli Jaan Kreuksi tänav.)

Valdav osa 1920.–30. aastatel pandud nimesid olid kirjeldavad või abstraktsed, eriti torkavad silma loodustemaalised nimed. Olgu siinkohal väljavõtte Tallinnas pandud tänavanimedest neljal aastal: 1927 – *Luha*, *Ämariku*; 1928 – *Käo*, *Lahe*, *Lõokese*, *Tormi*, *Voolu*, *Västriku*, *Õöpiku*; 1929 – *Aasa*, *Kauna*, *Päikese*, *Raudtee*, *Saue*; 1930 – *Aarde*, *Astri*, *Juure*, *Kanarbiku*, *Kannikese*, *Kesk-Liiva*, *Kruusa*, *Kuldnoka*, *Kullerkupu*, *Laane*, *Lehe*, *Linnu*, *Maleva*, *Metsa*, *Mulla*, *Neeme*, *Nelgi*, *Nõmme*, *Oksa*, *Pilve*, *Preesi*, *Pärja*, *Räägu*, *Räästa*, *Sahu*, *Side*, *Sireli*, *Sõle*, *Tedre*, *Tihase*, *Tuisu*, *Tüve*, *Vilja*.

1930. aastatel võttis riik ette nimede eestistamise, alustades kõigepealt perekonnanimedest. 1938. a jõudis järg kohanimedele kätte. „Koha- ja kinnistustüksuste nimede korraldamise seaduse” § 6 nõudis, et avalike tänavate, platside jm paikade nimed peavad olema eestipärased ning linnavalitsused pidid määratud tähtajaks läbi vaatama kõik oma tänavanimed. Vähesed selleks ajaks allesjäänud võõrapärased nimed muudeti 1939. a jooksul: Tallinnas *Drevingi* > *Keldrimäe*, *Kordese* > *Kevade*, *Lutheri* > *Lastekodu*, *Sarlote tee* > *Mustjõe*, *Tsemendi* > *Paide*; Rakveres *Balti* > *Aasa*, *Dau* > *Heina*, *Grimmi* > *Rahu*, *Konstantini* > *Niine*, *Nobeli* > *Õli*, *Veemi* > *Vee*; Narvas *Masuudi* > *Muru*; Võrus *Aleksandri* > *Koidula*. Seaduse rakendamisel olid küsimuseks nende eesti tegelaste nimed, mis olid võõrapärased: Faehlmann, Kreutzwald, Köler jne. Seadus lubas muutmata jätta nimed, mis „omavad positiivset tähtsust Eesti ajaloo seisukohalt”, seega kõnealuseid nimesid ei puudutatud.

Ümbernimetamiste ajastu

Ent poliitiline surve tänavanimedele järgnenud sündmustes aina tugevnes. 1940. a asus Nõukogude võim aega viitmata ka tänavanimede kallale, nii muudeti 10. augustil Kuressaares Pargi tänav *Kingissepa tänavaks*, Tallinnas 27. ja 30. augustil Karu tn *Kingissepa*, Jaan Poska tn *Aleksander Leineri*, Konstantin Pätsi tn *Jaan Kreuksi* ja Jüri Vilmsi tn *Jaan Tombi tänavaks*. 1940. a muudeti nimesid ka Tapal, Tartus, Valgas ja Võrus. Nõukogulik nimemood ilmnes kõige selgemini Nõmmel, mis liideti 1940. a Tallinnaga. Korduvate nimede kaotamise ettekäändel muudeti seal paljusid nimesid, sh *Kadaka pst > Kommunaari pst*, *Nurme > Töölise, Pääkese pst > Prožektori pst*, *Toome pst > Lermontovi pst*, *Uus > Visaduse, Vabaduse pst > 21. Juuni pst*, *Valdeku > Punatähe*.

Nõukogude võimu ümbernimetamised tühistati sakslaste tulekul 1941. a, samas tekkisid ka uue võimu sümbolid (Narva maantee muudeti *Adolf Hitleri tänavaks* Tallinnas ja Suurturg *Adolf Hitleri platsiks* Tartus, Kuressaares sai Hitleri nime praegune Lossi tänav). Kui sakslased taandusid, siis keerati kell jälle tagasi, 1940. ja 1941. a nimed kehtestati uuesti. Ainus ja seejuures üsna märgatav erand tehti Nõmmele, kus jäid kehtima 1940. a eelsed nimed (Nõukogude ajale tüüpiliselt ilma õigusliku aluseta, kuni 16.08.1949 kinnitati Nõmme rajooni tänavate nimistu, milles vanad nimed olid esmakordselt ametlikult kirjas).

Nimede nõukogustamine sai aastatel 1948–1952 eriti suure hoo, näiteks muudeti 1950. a Haapsalus korraga 28 nime, Tartus 13 nime, 1951. a muudeti Kuressaares 6 nime. Kui üldistada, siis muutmisele läksid eelkõige

- 1) Eesti riigimeeste, sõjakangelaste jms nimed (*J. Vilmsi, K. Pätsi, J. Kuperjanovi, J. Poska*);
- 2) „kodanlikud” nimed (*Vabaduse*);
- 3) „feodalistlikud” ja „religioossed” nimed (*Kuninga, Munga, Piiskopi, Kiriku, Pühavaimu*);
- 4) välismaale viitavad jm iganenud nimed (*Ameerika, Pariisi, Hollandi*; Viljandis muudeti terve nn Euraasia linnajao tänavanimed *Belgia, Inglise, Jaapani, Poola, Rootsi, Serbia, Ungari*, kunagist nimistut meenutab tänapäeval ainsana *Vene tänav*).

Nende asemele tulid

- 1) revolutsionääride, sõjakangelaste, vene kultuuritegelaste jms nimed (*V. Kingissepa, J. Kreuksi, J. Lauristini, F. Oki; K. Marxi, A. Suvorovi, M. Kalinini, J. Nikonovi, L. Kullmani*);
- 2) Nõukogude ajalugu sümboliseerivad nimed (*Oktoobri, Revolutsiooni, 21. Juuni, Vabastajate väljak*);
- 3) kommunistlikke ideaale ning tegevust sümboliseerivad nimed (*Nõukogude, Töö, Rahu, Komsomoli, Pioneeride, Sputniku, Traktori*).

Ümbernimetamine jäi peamiselt kohalike ametnike ülesandeks, kes oma tööd kord suurema, kord vähema innuga tegid. Oli selge, et mõned nimed lihtsalt jäid uuele võimule jalgu, ent sama tihti esines ka juhtumeid, kui täiesti neutraalsed nimed pidid teed tegema uutele propagandanimedele (Kuressaares muudeti ära *Uus* ja *Veski tänav*, Haapsalus *Ehte, Karja, Posti, Suur-Mere, Võnnu, Väike-Lossi* ja *Väike-Mere tänav*). Nõukogude võimu hirmutasid aga mis tahes ebatavalised nimed – ei antud armu ei Heeringa tänavale (muudeti *Turu tänavaks*) ega Vaimu tänavale (nimetati *Vanaks tänavaks*).

Mõnel Vabaduse tänaval või puiesteel Eestis õnnestus pääseda, niisamuti ei osatud midagi kahtlustada *Võidu tänava* puhul Nõmmel, mis sai oma nime 1927. a ilmselt Vabadussõja võidu tähistamiseks (samasse kõrvale loodi *Võidu puiestik*). Väike *Kaitseliidu tänav* sealsamas elas oma organisatsioonist mitu kuud kauem, kuni 15. oktoobril 1940 märgati see muuta *Tiiru tänavaks*.

1950. aastate lõpu poole läks õhustik vabamaks ja nimede sekka pääses uuesti ebatavalisemaid (Tallinnas näiteks *Hallivanamehe tänav* 1958, *Järvevana tee* 1959). 1960. aastad märgivad mingis mõttes normaalsema nimepaneku taastumist. 17. detsembril 1965 moodustati Tallinnas tänavanimede komisjon, mis jäi sestpeale linnavalitsuse nõuandjaks. Nimepanekusuundumusi näitavad järgmiste aastate tänavanimed: 1966 – *Ehte, Kalmistu tee, Keskuse, Kopli-ranna, Meremehe tee, Serva, A. H. Tammsaare tee*; 1967 – *Vana-Mustamäe*; 1968 – *Juri Gagarini puiestee, Käokannu tee, Liilia tee, Lilleherne tee, Maikellukese tee, Admiral Makarovi, Karl Marxi puiestee, Nurmenuku tee, Rukkilille tee, Rõikheina tee, Juhan Sütiste tee, Varjulille tee*. Pühendusnimesid tuli küll juurde, ent mitte varasema ega hilisemaga võrreldavas tempos. Põhiosa nimedest moodustasid nii nagu 1930. aastatel looduslähedased kirjeldavad nimed.

Nagu teada, Nõukogude sulaperiood lõppes ja 1970. aastatest alates, eriti aga 1980. aastatel võib uuesti märgata nimede ideologiseerimist (tollal kehtinud määruse sõnastuses oli nimede panekul vaja arvestada „kodanike kommunistliku kasvatuse ülesandeid”). Eelkõige väljendus see uute pühendusnimede tulvas. Sekka sattus küll ka kultuuritegelasi (*Ants Lauteri tänav* 1976, *Georg Otsa tänav* 1977), ent Lasnamäe tänavatele anti üsna ohtralt sõjaveteranide jm teeneliste isikute nimesid (*Ivan Fedjuninski tänav* 1978 [1981. a parandati *Kindral Fedjuninski tänavaks*], *Leen Kullmani*, *Feodor Oki*, *Mihhail Pasternaki*, *August Pusta* ja *Vassili Võrgu tänav* 1979, *Kristjan Kärberi tänav* 1981). 1980. aastate keskel oli ajuti ametlik häälestus niisugune, et n-õ tavanimedele ei kippunud üldse ruumi jääma ning nende väljapakkumiseks tuli ühtlasi leida nutikas ideoloogiline loosung. (Tallinna nimekomisjoni tollase liikme Henn Saari meenutusel läksid Lasnamäe uute tänavanimedena ettepanud Eesti saarte nimed läbi üksnes loosungiga „Läänemeri – rahumeri” – nõnda sündisid *Aegna puistee*, *Kihnu*, *Läänemere tee*, *Muhu*, *Saaremaa puistee* ja *Vormsi tänav* 1986.)

Nimede ennistamine

1986. a puhusid taas leebemad tuuled ja avalikkus sai ennast natuke juba väljendada. Üks tollase avalikustamise tulemusi oli tähelepanu pööramine vanadele tänavanimedele. Eestis sai see alguse ajalehest *Literaturnaja Gazeta* tõlgitud artiklist 1986. a augustis, milles Sergei Zalõgin soovitas taastada mõned Moskva vanad tänavanimed, selgitades nende ajaloolist ja kultuurilist väärtust.

Järgnev vääriks edapidi kindlasti pikemat lahtikirjutust, aga mainitagu siinkohal põhisündmusi. Otsemaid puhkes elav keskustelu nii Tallinnas kui ka Tartus, ent veel enne, kui seal tulemusteni jõuti, ennistati Saaremaal Kuressaares, mis tollal kandis veel Kingissepa nime, neli tänavanimet (21.11.1986 *F. Engelsi* > *Raekoja*, *I. Mai* > *Kauba*, *Moskva* > *Tolli*, *Tallinna tn* osa > *Lossi tänav*).⁶

Tallinnas moodustus oktoobris 1986 algatusrühm (sh Ott Sandrak ja Pelle Lall), kes töötas välja ettepanekud, mida arutati mitmel pool,

⁶ Tõele au andes ei olnud Kuressaare esimene linn, kus Nõukogude nimesid muudeti. Mingis mõttes võib selleks pidada hoopis Rakveret, kus 1977. a taastati Mihhail Kalinini tänava asemel Pikk tänav ja 21. Juuni tänava asemel Lai tänav. Tõsi, kõrvaldatud tänavanimed tõsteti lihtsalt mujale.

sh Tallinna nimekomisjonis. Konstruktivne ettepanek, mis neist aruteludest koorus, oli alustada Tallinna vanalinna kui muinsuskaitsevööndi tänavanimedest. Poliitilistel põhjustel võeti n-ö nullpunktiks 1922. aasta, vältimaks süüdistusi kodanliku aja restaureerimise katses. (See seletab ka mõned ehk asjatud nimede ennistamised, nt muudeti Hobuse tänav tagasi *Hobusepea tänavaks*, kuigi on teada, et ajalooliselt oli tegu 'hobusemüügi tänavaga' [*Perdekopstrate*], mis alamsaksa keele vahetumisel ülemsaksa keele vastu mõtestati ümber Hobusepea tänavaks [ülemsaksa *Pferdekopfstraße*].) Tänu mõnele julgemale ametnikule linnavalitsuses (nimekomisjoni esimees Tiit Nuudi) õnnestus nimekirja viia rahvasaadikute nõukogu ette ja 1987. a juulis kinnitada. Kokku taastati siis 22 nime (mh *Dunkri, Kuninga, Munga, Nunne, Pühavaimu, Rüütli, Vaimu, Wis-mari*). Ettepanud nimekirjast jäid hilisemat aega ootama üksnes *Kiriku plats, tänav ja põik* (tollal Raamatukogu tänav, põik ja plats) ning *Piiskopi tänav* (Kallaku tänav).

Tartus oli mitu eestvedajat (Enriko Talvistu, Niina Raid, Ivar Lõbu jt), kes nimede ennistamise eest võitlesid, kuid ühtlasi oli rohkem vastutegutsemist. Ajakirjanduses avaldati meelsasti ka vastuväitjaid (Olev Prints), kes püüdsid asja absurdini viia, öeldes, et kõigepealt tuleb põhjalikult uurida, tegemaks kindlaks kõige algsemaid ja õigemaid tänavanimesid. Seejärel tuleks arutada, kuidas neid kõige õigemini eesti keelde tõlkida, näiteks Kүүtri tänav peaks olema Vorstimeistri tänav ja Lutsu tänav Porine või Märg tänav. (Et sellise küsimuseasetusega ignoreeriti täielikult eestikeelset nimetraditsiooni, peaks eespool kirjutatu valguses selge olema.⁷) Väitluse tagajärg oli, et nimede ennistamine Tartus oli alguses üsna vaevaline: 1987. a taastati üksnes *Lai, Lossi, Näituse, Raatuse* ja *Veski tänav* ning nimetati Nõukogude väljak, ajalooline Suurturg, *Raekoja platsiks*.

Ent mujalgi Eestis tõstsid koduloolased, ajaloo huvilised jt pead ning tegid ettepanekuid nimede ennistamiseks. 1987. a taastati nimesid Haapsalus (9 nime), Rakveres (3), Suure-Jaanis (1) ja Viljandis (5). 1988. a nimede ennistamine keelati läheneva rahvaloenduse ettekäändel, kuid 1989. a see jätkus hoogsalt üle Eesti. Ühtekokku muudeti aastatel 1986–1991 tagasihoidlike hinnangute järgi u 200 tänavanime. Pöördelisel 1991. aastal käis nimede vahetamine üleöö, näiteks oli suur kiire Lenini puistee

⁷ Paraku kipub see vahel olema ka mõne teise ajaloo uurija hoiak, kes tõlgib dokumentis esineva nime ise saksa keelest eesti keelde, püüdmatagi vahel uurida, kas eesti keeles ehk seda juba kuidagi ei nimetata.

nimest lahtisaamisega, nii et Tallinna linnavolikogu ja linnavalitsus tegid seda võidu (linnavolikogu ühendas Lenini puistee ja Eesti Punaste Küttide väljaku ühe Teatri väljaku nime alla, põhjendades selle mitmesopilisust Rooma Forumi analoogiaga; linnavalitsus aga otsustas puistee osa siiski eraldada omaette Rävälä puisteks). Kõige viimastena võtsid nimede revisjoni ette Ida-Virumaa linnad, Narva tegi seda näiteks 1994. a.

Kokkuvõte

Eesti tänavanimed on sageli pika ja värvika ajalooga ja vääriwad seepärast nimeuurijate täit tähelepanu. Samas on nende puhul ilmselt vähem tegemist traditsioonilise nimeuurimisega, kus tähelepanu keskendub nimede päritolule. Tänavanimistu uurija peab tabama ajastu konteksti, milles nimed tekkisid ja olema pigem sotsiolingvistikulise kallakuga. Tänavanimed on muude kohanimedega võrreldes kõige rohkem mõjustatud ametivõimudest ning nende politiseerimine, st ärakasutamine ideede ja eeskujude propageerimiseks näib olevat universaalne, erinedes riigiti vaid intensiivsusest. Samas on aadressinimedena tänavanimed kohanimedega kõige argisem kiht ning nimede panemisel tuleb arvestada pigem praktilisi kaalutlusi, nagu ühemõttelisus, selgus ja eksitava sarnasuse puudumine.

Kirjandus

- Arbusow, Leonid 1888.** Das älteste Witschopbuch der Stadt Reval (1312–1360). Reval.
- Kirss, Odette 2003.** Rakvere ajalugu kõige vanemast ajast kuni 1944. aastani. Rakvere: SA Virumaa Muuseumid ja Tänapäev.
- Kirss, Odette 2004.** Rakvere lood ja legendid. Rakvere: SA Virumaa Muuseumid ja Tänapäev.
- Kivi, Aleksander 1964.** Mäed ja mäenimelised tänavad Tallinnas. – Keel ja Kirjandus 6, 334–338 ja 7, 399–411.
- Kivi, Aleksander 1972.** Tallinna tänavad. Tallinn: Valgus.
- Kivi, Aleksander 1977.** Isikunimelised tänavad Tallinnas. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kuddo, Arvo, Kaljo Laas 2002.** Rahvastik. – Eesti entsüklopeedia, 11. kd. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 244–258.
- Nottbeck, Eugen v. 1884.** Der alte Immobilienbesitz Revals. Mit dem Bilde Revals vom Jahre 1656 und der grossen Waxelbergschen Karte vom Jahre 1688. Reval.

- Nottbeck, Eugen v. 1890.** Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360–1383). Reval.
- Nottbeck, Eugen v. 1892.** Das drittälteste Erbebuch der Stadt Reval (1383–1458). Reval.
- Pfeil, Th. 1903.** Plauderei über die Straßen-Namen vor 50 Jahren im alten Dorpat. Jurjew (Dorpat).
- Päll, Peeter 2006.** Uulitsavõitlus. – Oma Keel 2, 45–50.
- Raendi, Aili 1987.** Isikunimelised tänavad Tartus. Tallinn: Eesti Raamat.
- Raid, Niina 1999.** Tartu tänavad aastani 1940. Tartu: ARC Projekt.
- Thor Helle, Anton 1732.** Kurtzgefaßte Anweisung zur Ehstnischen Sprache. Halle.

Formation of Estonian street names

Peeter Päll

The paper reviews the formation of street names in Estonia, starting from their earlier multilingual (Estonian, Latin, Low and High German, Swedish, Polish, and Russian) layer. Earliest records of street names of Tallinn have been preserved since the 14th century; names from other older cities are known since the 16th century. At the beginning of the 20th century there was a trilingual nomenclature, which in Tallinn was based on a long tradition. Multilingual names gradually disappeared during the 1920s and 1930s when Estonia was independent, and by the end of the 1930s street names had become monolingual – Estonian. This status was not altered even by the subsequent Soviet and German powers. The choice of names in mediaeval cities was typical of many Estonian towns; names were mostly descriptive. City authorities started active name planning at the end of the 19th century. One characteristic novelty was the use of serial names on the basis of a common topic, such as tree names, plant names, etc. During the 20th century street names were influenced by ideology – first by the ideology of the Russian Empire, then by that of the independent Estonia, and then by the ideals of the Soviet Union. At the end of the 1980s many names that had been lost during the previous renamings were restored.

Keywords: onomastics, street names, name planning, multilingualism

Peeter Päll
keelekorraldusosakond
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
peeter.pall@eki.ee